

П.Г.ПЕРЕРВА, Т.О.КОБЕЛЄВА, В.Л.ТОВАЖНЯНСЬКИЙ

БАНКРОТСТВО, САНАЦІЯ ТА РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНІ КАТЕГОРІЇ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Розглянуто симптоми прояву фінансової кризи на підприємствах машинобудівного комплексу України. Проведений аналіз обсягів виробництва продукції на підприємствах Харківської області. Проведено методологічне дослідження понять «криза», «санация», «реструктуризація».

Ключові слова: банкрутство, санация, реструктуризація, антикризове управління, промислове підприємство

Вступ. Трансформаційний період переходу економіки України до ринкової характеризується нестійким фінансовим станом або банкрутством деяких промислових підприємств. Для його появи існує чимало передумов, а саме: інфляція; взаємні неплатежі; наближення ціни на деякі види продукції до ціни на аналогічну, але якіснішу імпортовану продукцію; невміння керівників старої адміністративно-командної система пристосуватися до реальності ринку, який формується, і тому подібне. Проблема здійснення санації для цих підприємств є актуальною, оскільки промисловість – це одна з головних галузей ведення господарства в державі. Таким чином, дослідження, спрямовані на попередження кризових ситуацій і своєчасну реалізацію заходів антикризового управління, є вкрай актуальними. Розвиток механізмів антикризового управління, пізнання його сутнісно-змістовні, інформаційно-методичних і організаційних засад, розробка ефективного і надійного інструментарію діагностики кризовості у розвитку господарюючих суб'єктів, обґрунтування технології безболісного переходу від виконання надзвичайних заходів при настанні критичних подій до нормального функціонування на основі стратегічного плану – ефективний шлях підвищення стійкості не тільки окремих підприємств, але й економіки країни в цілому.

Аналіз основних досягнень і літератури. Базові теоретичні основи антикризового управління підприємством, санації та реструктуризації, діагностики та основи управління підприємством в умовах кризи висвітлено в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Е.Альтмана, І.Ансоффа, Дж.Аргенті, У.Бівера, І.О.Бланка, Є.Бріггема, Н.Е.Брюховецької, Т.С.Клебанової, Л.О.Лігоненко, Р.Лиса, Л.С.Ситник, Л.М.Таранюка, Р.Таффлера, О.О.Терещенко та ін. [1-14].

Незважаючи на значний обсяг накопичених у цій сфері знань, бракує системного теоретико-методологічного підґрунтя для ефективної організації санаційно-реструктуризаційного процесу та контролю за його реалізацією. В наукових працях зазначених авторів питання антикризового управління аналізуються або з позицій макроекономічної нестабільності, або при здійсненні процедури банкрутства підприємств, або при оцінці ймовірності банкрутства. Має місце певна прогалина в дослідженнях, направлених на синтез системи антикризового управління на основі генерування та відбору найбільш ефективних

заходів санації та реструктуризації машинобудівних підприємств, поліпшення методів діагностики криз на основі антикризового моніторингу, тобто нагально потребує розвитку проактивного антикризового управління, необхідна розробка ефективних методів виходу підприємств, яким загрожує банкрутство, із кризового або передкризового становища. Ці дії сприяють, по-перше, запобігти виникненню кризових явищ; по-друге, якщо вже такий стан буде наближатися, то допоможе розробити низку заходів по їх усуненню. Таким чином, розробка механізмів антикризового управління підприємством в умовах нестабільного економічного становища в нашій країні є актуальним науковим завданням, що вимагає ретельного і глибокого дослідження.

Мета дослідження. Метою роботи є теоретичне обґрунтування і розробка методичних положень щодо проведення і управління санацією та реструктуризацією машинобудівних підприємств у трансформаційний період розвитку економіки України.

Методологія. Методологія дослідження базується на діалектичному методі, системному, процесному і стратегічному підходах до аналізованих об'єктів і процесів, на врахуванні тенденцій і закономірностей розвитку сучасної економіки, фундаментальних наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній економічній літературі, присвяченій проблемам фінансових боржників на промислових підприємствах, в цей час застосовуються різні поняття при розробці заходів щодо поліпшення їхнього господарсько-фінансового становища. Найбільше поширення при проведенні процедури оздоровлення кризових промислових підприємств знайшли комплексні поняття – «антикризовий менеджмент», «санация», «реструктуризація». Загальна схема процедури оздоровлення кризових підприємств з використанням методів «антикризового менеджменту», «санация», «реструктуризації» наведена на рис. 1, де проведено детальне дослідження становища підприємства в кризовій ситуації та після неї, тобто показано результати використання різних категорій «антикризового менеджменту», «банкрутства», «санация», «реструктуризації».

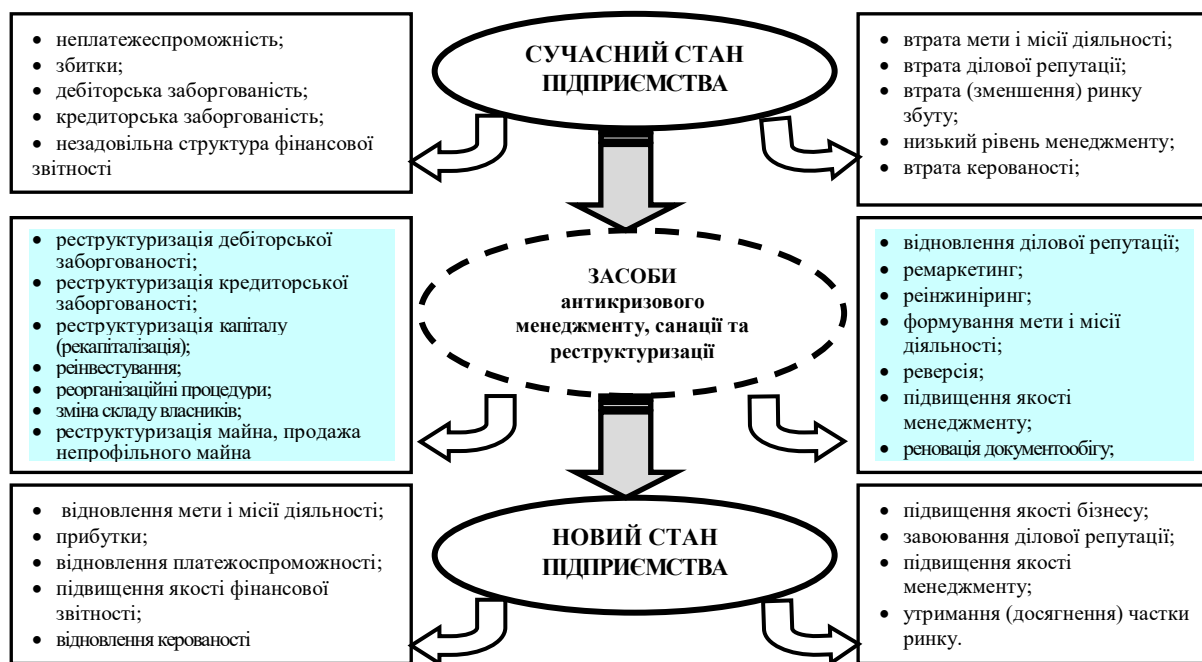

Рис. 1 - Загальна схема процедури оздоровлення кризових підприємств

Розглянемо більш детально в чому полягають подібність та відмінність цих основоположних для управління підприємствами в умовах кризи методичних підходів.

У роботі [1] антикризовим менеджментом називається така система управління підприємством, що має комплексний системний характер і спрямована на запобігання, усунення несприятливих для бізнесу явищ за допомогою використання всього потенціалу сучасного менеджменту, розробки і реалізації на підприємстві спеціальної програми, яка має стратегічний характер, що дозволяє усунути тимчасові труднощі, зберегти і збільшити ринкові позиції при будь-яких обставинах, використовуючи власні ресурси.

У монографії [6] антикризовий менеджмент визначається як частина загального менеджменту на підприємстві, що застосовує його кращі прийоми, методи й інструменти, орієнтується як запобігти можливих ускладнень у діяльності підприємства, забезпечити його стабільне, успішне господарювання. Це формулювання підтримують багато авторів [1, 4, 6, 10, 13].

У роботі [14] підкреслюється, що сутність антикризового менеджменту полягає в оперативному реагуванні на прояви факторів, що спричиняють появу кризи, шляхом своєчасної розробки і реалізації антикризових заходів і програм.

Автори роботи [7] антикризовим менеджментом вважають сукупність форм і методів реалізації

антикризових процедур, що застосовуються до конкретного підприємства-боржника і характеризують економічні відносини, що складаються при його оздоровленні чи ліквідації.

Такий підхід, на думку авторів цього дослідження, є правильним з погляду аналізу економічних відносин, що складаються в процесі здійснення антикризового менеджменту, але, як стверджує Л. Лігоненко [4], таке визначення обмежене рамками одного підприємства і процедурами, передбаченими процесом банкрутства. У роботі [5] термін «антикризовий менеджмент» замінюється терміном «система банкрутства», що, на нашу думку, також не розкриває його повної сутності.

У колективній монографії [6] антикризовим управлінням вважається не тільки управління, що орієнтоване на виведення підприємства зі становища кризи, але й управління, що заздалегідь прогнозує і попереджає неплатоспроможність підприємства відповідно до розробленої стратегічної програми підвищення конкурентних переваг і фінансового оздоровлення. Не можна не погодитися з Л. Лігоненко [6], що таке бачення цього процесу характеризує сутність антикризового менеджменту лише з погляду прогнозування банкрутства підприємства і виведення його з цього становища.

На думку Л. Лігоненко [4] антикризове управління представлено як спеціальне, постійно організоване управління, націлене на найбільш

оперативне виявлення ознак кризового становища і створення відповідних умов для його своєчасного подолання з метою забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення появи банкрутства. З твердженням цього автора важко не погодитися, однак, вважаємо істотним недоліком заміну терміну «антикризовий менеджмент» терміном «антикризове управління». У результаті цього Л. Лігоненко не розглядає економічні відносини, що виникають усередині підприємства в процесі здійснення цього управління.

Таким чином, з нашого погляду, можна трактувати термін *«антикризовий менеджмент»* як *організований на постійній основі менеджмент підприємства, що розглядає сукупність економічних відносин із приводу виявлення ознак кризового становища підприємства і його запобігання.*

Відновлення функцій і платоспроможності підприємства при більш глибокому розвитку кризових явищ можливо при використанні комплексу радикальних інструментів антикризового управління. Найбільш радикальним засобом реформування підприємства є реструктуризація. З одного боку, реструктуризація є елементом управління будь-яким підприємством, що розвивається, з іншого – інструментом антикризового управління, радикального впливу на фінансове оздоровлення підприємства, здійснення організаційно-економічних і технологічних перетворень.

Термін «реструктуризація» в українській науковій і діловій літературі став широко вживатися після публікації в 1992 році Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [2]. У практичному плані він не мав істотних наслідків, але в економічній теорії цей Закон перетворив раніше рідко використовуваний термін в одне з ключових актуальних економічних понять, давши назву цілому напрямку у сфері управлінського консультування. На сьогодні термін «реструктуризація» використовується поряд з такими поняттями, як «реформування», «реорганізація» «трансформація», «реструктурування», «вдосконалення бізнесу» і ін. Вони схожі за змістом, цілями і методиками реалізації, але найчастіше використовується і, на нашу думку, має найбільш змістовне значення термін «реструктуризація». В той же час єдиного загальноприйнятого визначення цього поняття немає. Основним недоліком існуючих численних визначень, по нашу думку, є неможливість відділити реструктуризацію інших понять, використовуваних для визначення будь-якого комплексу заходів для підвищення ефективності виробничої діяльності: «програма підвищення конкурентоспроможності», «план фінансового оздоровлення», «санация»,

«реінжиніринг» та ін. Навіть поверхневий аналіз деяких з приведених понять показує, що, наприклад, реорганізація – це одна з форм реструктуризації, оскільки організаційно-управлінський аспект реорганізації відповідає змісту процесу реструктуризації; реформування – це найбільш загальне поняття, яке включає як еволюційні зміни (вдосконалення бізнесу), так і революційні (реструктуризація). На думку О. Терещенко «...реструктуризація суб'єкта господарювання – це проведення організаційно-економічних, правових, виробничо-технічних заходів, спрямованих на зміну його структури, системи управління, форм власності, організаційно-правових форм, які здатні відновити прибутковість, конкурентоспроможність та ефективність виробництва» [5, с.32]. Це визначення надзвичайно широко тлумачить поняття реструктуризації, надає йому повноваження практично в усіх сферах діяльності підприємства і, як ми вважаємо, ототожнює його зі звичайною виробничо-підприємницькою діяльністю, якою зазвичай і займаються всі підприємства, які стабільно працюють.

Деякі автори реструктуризацію поширюють навіть на процеси адаптаційних змін як реакцію на зовнішні або внутрішні чинники. Так, Л.М. Таранюк характеризує цей термін наступним чином: «Реструктуризація підприємства - це засіб його адаптації до зміни умов господарювання, забезпечення ефективності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності його діяльності. Результатом реструктуризації є оптимізація діяльності підприємства, що забезпечує ефективне використання ресурсів для досягнення поставлених цілей з урахуванням наявних обмежень» [14, с.32]. Тут вже навіть не йдеться про кризові явища або будь-які інші, близькі до форс-мажорних, обставини.

На нашу думку, *реструктуризацію можна визначити як процес взаємопов'язаних змін у структурі активів, пасивів і (або) функцій підприємства, направлений на подолання (запобігання) кризи в розвитку підприємства, забезпечення його платоспроможності, стійкої довгострокової діяльності, реалізацію нових потенційних можливостей прибуткового зростання.* Такий підхід до визначення терміна «реструктуризація» є більш точним за рахунок включення в нього таких характеристик:

- чітке окреслення кінцевої мети реструктуризації, якою є збільшення ринкової вартості підприємства;
- визначення певних часових меж проведення реструктуризації (в середньому 2..3 роки);
- подання реструктуризації як масштабного та витратного процесу, який стосується всього підприємства в цілому, а не його окремих ланок;

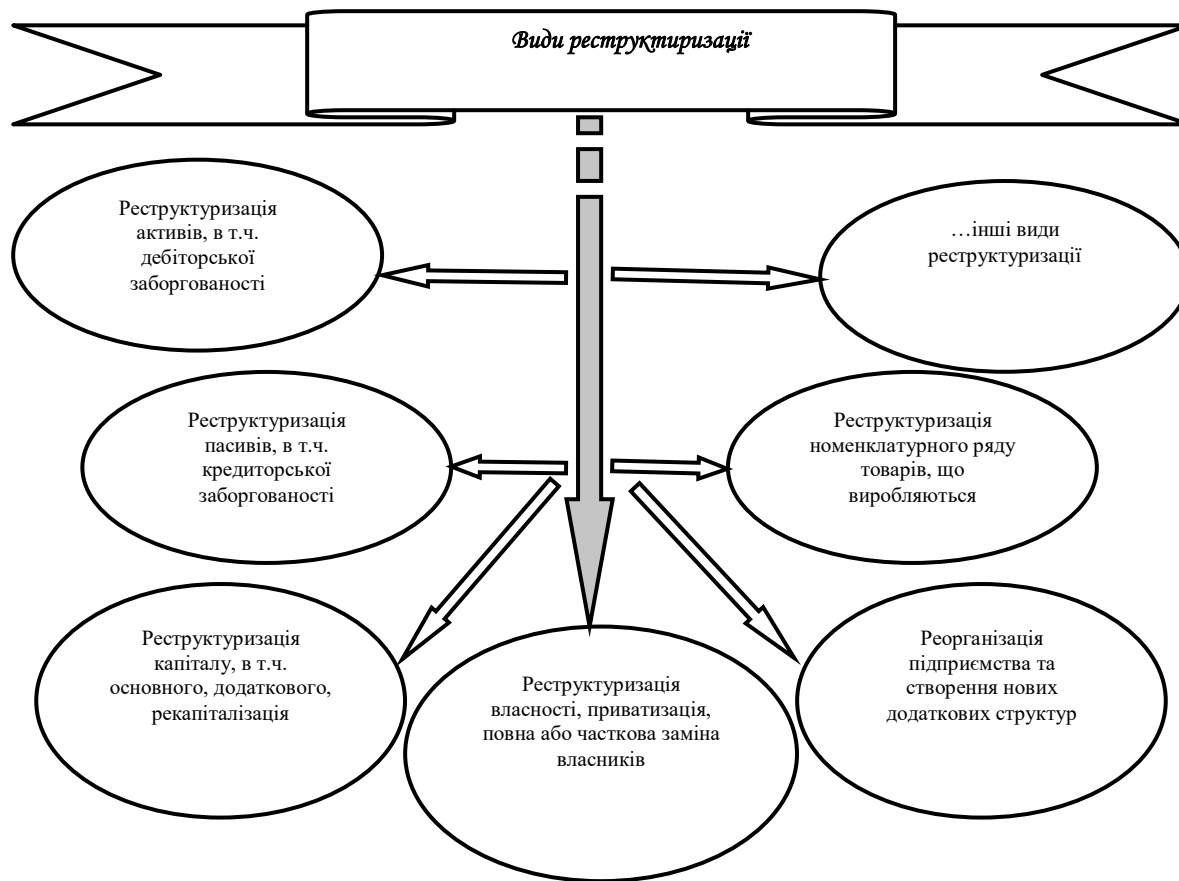

Рис. 2. Класифікація видів та напрямків реструктуризації

- націленість підприємства на стратегічні зміни: підвищення інвестиційної привабливості бізнесу, закріплення існуючих та розширення нових ринкових позицій підприємства та підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється;

- використання системного підходу до реструктуризації, який передбачає розгляд об'єкта реструктуризації як сукупності взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів, які мають вхід, вихід, зв'язки із зовнішнім середовищем та зворотний зв'язок.

Вивчення та аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків, що займаються дослідженням цієї теми, дозволили автору виділити види (методи) реструктуризації, які пропонується розглядати як методологічну основу для побудови процесу реструктуризації (рис. 2).

Вказані на рис. 2 методи реструктуризації не лише не виключають один одного, а й поєднуються, забезпечуючи підвищення ефективності реструктуризації.

Висновки. В статті доведено, що для ефективної реструктуризації необхідно проведення таких дій:

- ✓ інвентаризація активів і зобов'язань промислового підприємства, що є перевіркою майна і

джерел його формування, в ході якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і точність вартісної оцінки (у процесі здійснення реструктуризації інвентаризації надається особливе значення, це основний засіб формування достовірних даних про майновий стан підприємства, склад і структуру майна і зобов'язань, а також їх вартість. Об'єктами інвентаризаційних процедур виступають всі активи і зобов'язання підприємства як враховані, так і невраховані в бухгалтерському обліку);

- ✓ точна діагностика фінансового становища, що має бути проведена власними аналітиками і незалежними аудиторами-оцінювачами спільно, яка обов'язково включає аналіз узагальнюючих показників ефективності і фінансових результатів;

- ✓ розробка концепції, плану і програми реструктуризації підприємства.

Список літератури: 1. Altman E.I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy / E.I. Altman // Journal of Finance. – 1968. – Vol.23. – No.4. – P. 589–609. 2. Закон України «Про банкрутство» від 14.05.92 // Відомості Верховної Ради. — 1992.— № 31.— С. 440–446. 3. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» // Голос України. — 1999. — 30 липня. 4. Лігоненко Л.О. Антикризисное управление підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій.— К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001.— 580 с. 5. Уткин Э.А. Антикризисное управление / Э.А.Уткин. – М. : Изд-во ЭКМОС, 1997. – 400 с. 6.

Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : [навч. посіб.] / О. О.Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с. **7.** Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т.С.Клебанова, О.М.Бондар, О.В.Мозенков – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 272 с. **8.** *Перерва П.Г.* Самомаркетинг менеджера і бізнесмена / П.Г.Перерва. - Ростов н / Д: Феникс, 2003. - 592 с. (Серія «Психологія бізнесу»). **9.** *Перерва П.Г.* Антикризисний моніторинг фінансово-економічних показників роботи машинобудівного підприємства / П.Г.Перерва, В.Л.Товажнянський // Економіка розвитку.- Х.: ХНЕУ.- 2010.- № 2 [54].- С.46-50. **10.** Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : [навч. посіб.] / О. О.Терещенко. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с. **11.** Перерва П.Г. Антикризисні інструменти сталого розвитку підприємства: інноваційна, інвестиційна та маркетингова політика [Електронний ресурс] / П.Г. Перерва, А.В. Косенко, О.П. Косенко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vcp/TPtEV/2012_25/statti/16Pererv.pdf. **12.** *Перерва П.Г.* Трансфер технологій // Под науч. редакцией П.Г.Перервы и Д.Коциски [Монография].- Х.: НТУ «ХПИ», 2012.- 676с. **13.** *Перерва П.Г.* Антикризисний механізм сталого розвитку підприємства / В.Л.Товажнянський, П.Г.Перерва, Л.Л.Товажнянський, І.В.Гладенко, Т.О.Кобелева, Н.П.Ткачова / За ред. проф. Перерви П.Г. та проф. Товажнянського Л.Л. [Монографія]. – Харків : Віровець А.П. «Апостроф», 2012.- 705 с. **14.** *Таранюк Л.М.* Економічне обґрунтування реструктуризації промислових підприємств в умовах перехідної економіки: автореф. дис.. канд. екон. Наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування та регулювання економікою» / Л.М. Таранюк – Суми : СДУ, 2005. – 24с.

Bibliography (transliterated): **1.** Altman E.I. *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy* / E.I.Altman // Journal of Finance. – 1968. – Vol.23. – No.4. – P. 589–609. **2.** Закон України «Pro bankrutstvo» vid 14.05.92 // Vidomosti Verkhovnoi Rady. — 1992.— № 31.— S. 440-446. **3.** Закон України «Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka ob»

vyznannia yoho bankrutom» // Holos Ukrainy. — 1999.— 30 Iynia. **4.** Lihonenko L. O. *Antykryzove upravlinniapidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady tapraktychnyi instrumentarii.*— K.: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 2001.— 580 s. **5.** Utkyn E.A. *Antykryzysnoe upravleniye* /E.A.Utkyn. – M. : Yzd-vo ЭКМОС, 1997. – 400 s. **6.** Tereshchenko O.O. *Finansova sanatsiia ta bankrutstvopidpriemstv* : [navch. posib.] / O.O.Tereshchenko. – K. : KNEU, 2000. – 412 s. **7.** Bankrutstvo i sanatsiia pidpriemstva:teoriia i praktyka kryzovoho upravlinnia / T.S.Klebanova,O.M.Bondar, O.V.Mozenkov – Kh. : VD «INZhEK», 2003. – 272s. **8.** Pererva P.G. *Samomarketynh menezhera ybyznesmena* / P.G.Pererva. -Rostov n / D: Fenyks, 2003. -592 s. (Seryia «Psykhoholyia byznesa»). **9.** Pererva P.G. *Antykryzovyi monitorynh finansovo-ekonomichnykh pokaznykiv roboty mashynobudivnoho pidpriemstva* /P.G.Pererva, V.L.Tovazhnianskyi // Ekonomika rozvytku.- Kh.:KhNEU.- 2010.- № 2 [54].- S.46-50. **10.** Tereshchenko O.O. *Finansova sanatsiia ta bankrutstvo pidpriemstv* : [navch.posib.] / O. O.Tereshchenko. – K. : KNEU, 2000. – 412 s. **11.** Pererva P.G. *Antykryzovi instrumenty staloho rozvytku pidpriemstva: innovatsiina, investytsiina ta marketynhovapolityka* [Elektronnyi resurs] / P.G.Pererva, A.V.Kosenko, O.P.Kosenko. – Rezhym dostupu:http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vcp/TPtEV/2012_25/stat ti/16Pererv.pdf. **12.** Pererva P.G. *Transfer tekhnolohiyi*// Pod nach. redaktsiyei P.H.Perervy y D.Kotsysky [Monohrafiya].-Kh.: NTU «KhPY», 2012.- 676s. **13.** Pererva P.G. *Antykryzovyi mekhanizm staloho rozvytku pidpriemstva* / V.L.Tovazhnianskyi, P.G.Pererva, L.L.Tovazhnianskyi,I.V.Hladenko, T.O.Kobielieva, N.P.Tkachova / Za red. prof.Perervy P.G. ta prof. Tovazhnianskooho L.L. [Monohrafiia].– Kharkiv : Virovets A.P. «Apostrof», 2012.- 705 s. **14.** Taraniuk L.M. *Ekonomichne obgruntuvannia restrukturyzatsiipromyslovykh pidpriemstv v umovakh perekhidnoi ekonomiky:avtoref. dys.. kand. ekon. Nauk: spets. 08.02.03«Orhanizatsiia upravlinnia, planuvannia ta rehuliuванняeekonomikoiu»* / L.M. Taraniuk – Sumy : SDU, 2005. – 24s.

Надійшла (received) 19.05.2015

Перерва Петро Григорович – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», декан економічного факультету; тел.: (067) 940-16-81; e-mail: a.kosenko@rambler.ru

Pererva Petro Grygorovych - doctor of economic Sciences, Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Dean of the economic faculty; tel. (067) 940-16-81; e-mail: a.kosenko@rambler.ru

Кобелева Тетяна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри організації виробництва та управління персоналом; тел.: (097) 468-56-45; e-mail: tanja-kobeleva@rambler.ru

Kobeleva Tatyana Aleksandrovna – candidate of economic Sciences, associate Professor, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", associate Professor at the Department of production organization and personnel management; tel: (097) 468-56-45; e-mail: tanja-kobeleva@rambler.ru

Товажнянський Вячеслав Леонідович – кандидат економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри організації виробництва та управління персоналом; тел.: (057) 707-68-56; e-mail:

Tovazhnyanskiy Vyacheslav Leonidovich – candidate of economic Sciences, associate Professor, national technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", associate Professor at the Department of production organization and personnel management; tel: (057) 707-68-56.